

MIECZYŚLAW TANTY

Z DZIEJÓW KONTROLI ROBOTNICZEJ W ROSJI W 1917 R.

Kontrola robotnicza w Rosji należy do mniej znanej w Polsce problematyki z interesujących i niezwykle bogatych dziejów Rewolucji Październikowej. Poznanie historii kontroli robotniczej było uzależnione przede wszystkim od udostępnienia materiałów archiwalnych ze zbiorów radzieckich. Przez długi czas temat ten nie miał dla siebie w Związku Radzieckim sprzyjającego klimatu. W okresie międzywojennym, głównie w latach dwudziestych, ukazało się zaledwie parę pozycji poświęconych temu problemowi. Późniejsze lata nie były przychylnie badaniom historii kontroli robotniczej. Zwrot nastąpił dopiero po drugiej wojnie światowej, a szczególnie w kilku ostatnich latach. Uwidoczniło się to w opublikowaniu w Związku Radzieckim licznych prac i zbiorów dokumentów o kontroli robotniczej i związanej z nią nacjonalizacji przemysłu. Ważniejsze z tych publikacji, które ukazały się w Związku Radzieckim w latach 1918—1960, omówił Z. Astapowicz¹. Z późniejszych na uwagę zasługują prace P. Wołobujewa, M. Pietrowa, W. Sielickiego i Z. Stiepanowa². Z ostatnich publikacji można sądzić, że badania historyków radzieckich nad dziejami kontroli robotniczej nie zostały zakończone i nie wypowiedzieli oni w tej sprawie ostatniego słowa. W dotych-

¹ *Oczerki po istoriografii sowietskogo obszczestwa*, Moskwa 1965, Rozdział drugi — „Nacyonalizacyja promyslennosti w SSSR”, s. 59—89.

² P. W. Wołobujew, *Leninskaja idieja raboczego kontrola i dwizenije za raboczij kontrol w martie—oktiabrie 1917 goda*, „Woprosy Istorii KPSS”, 1962, nr 6, s. 39—55; M. Pietrow, *Bor’ba za raboczij kontrol w Estonii w pieriod podgotowki i prowadienija Wielikoj Oktiabr’skoj Socyjalistycznej Riewolucyi*, „Izwestija Akademii Nauk Estonskoj SSR”, Seria obszczestwiennych nauk, 1962, nr 4, s. 310—324. W. I. Sielicki, *Niekotoryje woprosy bor’by pietrogradskich raboczich za kontrol nad proizwodstwem w pieriod mirnogo razwitija riewolucyi (mart — ijun’ 1917 g.)*, [w:] *Istorija raboczego klasa Leningrada*, cz. 2, Leningrad 1963, s. 187—211. Z. W. Stiepanow, *Raboczije Pietrograda w pieriod podgotowki i prowadienija oktiabr’skogo woorużnogo wosstanija, awgust-oktiabr’ 1917 g.*, Moskwa—Leningrad 1965.

czasowych pracach najwięcej uwagi poświęcono kontroli robotniczej w okresie od marca do października 1917 r., a znacznie mniej okresowi po Rewolucji Październikowej. W artykułach, monografiach i wydawnictwach źródłowych historycy radzieccy dają głównie obraz działalności organów kontroli robotniczej na przykładzie fabryk z różnych okręgów przemysłowych ze szczególnym uwzględnieniem najaktywniejszego ośrodka — Piotrogradu. Materiały wyzyskane i opublikowane w zbiorach dokumentów przez historyków radzieckich mają dość jednostronny, a zarazem powtarzalny charakter. Są to przeważnie uchwały i rezolucje organizacji robotniczych i instrukcje organów kontroli robotniczej, które wiele mówią o zamierzeniach, a znacznie mniej o ich realizacji i efektach kontroli robotniczej. Autorzy dotychczasowych prac nie zastanawiają się m. in. nad zawodową strukturą robotników realizujących kontrolę robotniczą, nad jej rezultatami ekonomicznymi, typem zakładów, w których była wprowadzana, stosunkiem do niej partii politycznych itp. Widzą oni w kontroli robotniczej tylko pozytywne strony, co prowadzi do jej idealizowania.

Historycy radzieccy stosują leninowską ocenę kontroli robotniczej i są zgodni co do jej funkcji. Rozumieją przez nią kontrolę nad produkcją i podziałem produktów. Zbieżność poglądów istnieje również odnośnie do przyczyny, która spowodowała powstanie kontroli robotniczej. W literaturze radzieckiej panuje zgodny pogląd, że o potrzebie ustanowienia kontroli robotniczej zdecydował chaos gospodarczy i sabotażowa działalność przemysłowców. Pogląd ten, słuszny dla rozwiniętej działalności kontroli robotniczej, nie wyjaśnia samych jej narodzin. Sporo światła do wyjaśnienia tego problemu dorzucił D. Kowalenko, który początki kontroli robotniczej wiąże z ożywieniem rewolucyjnym klasy robotniczej i jej walką o 8-godzinny dzień pracy po zwycięstwie rewolucji lutowej (marcowej) 1917 r.³

Historycy radzieccy pisząc o kontroli robotniczej w okresie marzec — październik 1917 r. różnie rozumieją zakres jej działania. Niektórzy nie ograniczają jej wyłącznie do zadań kontrolnych, ale rozszerzają ją na walkę o 8-godzinny dzień pracy i zaangażowanie w przygotowania do zwycięstwa Rewolucji Październikowej⁴. Nieco odmiennego zdania jest Z. Stiepanow, który uważa, że walka o 8-godzinny dzień pracy była żądaniem już wcześniej wysuwany przez klasę robotniczą, że pierwszeństwo należy przyznać zadaniom kontrolnym nad produkcją⁵. Ten

³ D. A. Kowalenko, *Bor'ba fabryczno-zawodskich komitetow Pietrograda za rabocziej kontrol nad proizwodstwem (mart—oktiabr' 1917 g.)*, „Istoriczeskije Zapiski”, 1957, t. LXI, s. 69.

⁴ Tamże, s. 66 i n.

⁵ Stiepanow, *op. cit.*, s. 105.

punkt widzenia wydaje się słuszniejszy, gdyż zbyt szerokie traktowanie kontroli robotniczej może prowadzić do zatarcia jej podstawowej funkcji, jaką spełniała w życiu gospodarczym w Rosji. Złożoność problematyki kontroli robotniczej wynika z faktu, że walka o jej ustanowienie, związana z całością sprawy robotniczej, była wyrazem walki politycznej, że organy kontroli będąc instytucjami klasy robotniczej łączyły się z działalnością rad delegatów robotniczych, związków zawodowych i partii politycznych. Zbyt szerokie uwzględnianie tych powiązań prowadzi do przenoszenia jej działalności w sferę polityki, gdzie organy kontroli odgrywały mniej samodzielnią rolę i były środkiem oddziaływania partii politycznych na proletariat.

Badania podjęte w Związku Radzieckim nad dziejami kontroli robotniczej zainteresowały tą problematyką historyków zachodnich. Najjaskrawszym wyrazem tego jest artykuł historyka amerykańskiego P. Avricha, który wykorzystał w nim niemal całą literaturę radziecką poświęconą kontroli robotniczej, jaka wyszła do ukazania się artykułu⁶. W przeciwieństwie do badaczy radzieckich autora interesuje nie działalność praktyczna kontroli robotniczej, lecz jej aspekt teoretyczny na przykładzie podejścia do niej bolszewików z Leninem na czele. Avrich dowodzi, że uznając kontrolę robotniczą bolszewicy stanęli na gruncie syndykalizmu gospodarczego i dopiero po objęciu władzy w Rosji dążyli do przeobrażenia kontroli robotniczej w kontrolę państwową⁷. Problem ten już wcześniej widział historyk radziecki P. Wołobujew, ale nie wyprowadzał tak daleko idących wniosków. W artykule o leninowskiej koncepcji kontroli robotniczej Wołobujew stwierdza, że Lenin rozpatrywał ją jako część walki o przerastanie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w socjalistyczną, ale rozumiał, że nie przeobrazi ona produkcji kapitalistycznej w socjalistyczną. Zdaniem Wołobujewa Lenin wiązał kontrolę robotniczą ze zdobyciem władzy i uważał, że bez niej nie jest możliwe urzeczywistnienie kontroli w skali ogólnokrajowej; z chwilą przejścia władzy w ręce rad kontrola robotnicza rzeczywiście przekształcała się w kontrolę państwową⁸.

Dzięki wydawnictwom radzieckim przede wszystkim, a także publikacjom wydanym na Zachodzie, powstała możliwość opracowania w Polsce dziejów kontroli robotniczej w Rosji i zapoznania z nią czytelnika polskiego. Z historyków polskich problem ten poruszyła tylko H. Zand w artykule, który przedstawia jedynie fragmenty kontroli robotniczej

⁶ P. H. Avrich, *The Bolshevik Revolution and Worker's Control in Russian Industry*, „Slavic Review. American Quarterly of Soviet and East European Studies”, 1963, t. XXII, nr 1, s. 47—63.

⁷ Tamże, s. 48 i 56.

⁸ Wołobujew, *op. cit.*, s. 45.

w przededniu Rewolucji Październikowej⁹. Wartość artykułu pomniejsza fakt niewykorzystania przez autorkę wydanych po drugiej wojnie światowej w Związku Radzieckim prac i dokumentów o kontroli robotniczej. Cennym natomiast wkładem autorki jest wyzyskanie materiałów z archiwów radzieckich i prasy bolszewickiej. W ujmowaniu historii kontroli robotniczej autorka nie wyszła poza schemat badaczy radzieckich.

W artykule niniejszym autor pragnie dać syntetyczny obraz problematyki kontroli robotniczej na podstawie literatury i publikacji źródłowych dostępnych w bibliotekach polskich. Przy kreśleniu jej dziejów autor uwzględnia głównie system środków stosowanych przez nią dla interwencji w produkcyjną i handlową działalność przedsiębiorstw w warunkach istnienia kapitalistycznej własności. Ze względu na szczupłe ramy artykułu i jednostronny charakter źródeł autor ogranicza swe rozważania do specyfiki kontroli robotniczej, stosunku do niej rządu, burżuazji, bolszewików i mieńszewików oraz zmian, jakim kontrola ulegała. Sprawy te są omówione na przykładzie posunięć centralnych instytucji państwowych i organizacji przemysłowców oraz uchwał konferencji organizacji robotniczych, które były nakazem lub wzorem działania w terenie. W związku z tym minimalnie zostają uwzględnione zadania kontroli robotniczej w poszczególnych przedsiębiorstwach. Pisanie o tych zadaniach byłoby sumarycznym zestawianiem czynności podejmowanych przez organy kontroli w poszczególnych fabrykach i zakładach. Z powyższych względów autor unika nazw fabryk, które niewiele by czytelnikowi mówiły. Często ich nazwy są długie i nie zlokalizowane w konkretnej miejscowości. Artykuł ukazuje dzieje kontroli robotniczej w czasie jej największej aktywności, od zwycięstwa drugiej rewolucji burżuazyjno-demokratycznej do początku 1918 r., kiedy kontrola robotnicza ustępowała miejsca kontroli państwowej i społecznej (ludowej).

Końcowa granica działalności kontroli robotniczej nie została dotąd dokładnie w pracach radzieckich ustalona. Większość historyków radzieckich kończy swe rozważania o kontroli robotniczej na początku 1918 r., nieliczni ciągną jej dzieje poza ten rok. Zbyt szerokie chronologicznie ujmowanie kontroli robotniczej wynika z identyfikowania jej z kontrolą społeczną i niedostrzegania zmian, jakim uległy od początku 1918 r. organy kontroli robotniczej — komitety fabryczne (fabriczno-

⁹ H. Zand, *Sytuacja gospodarcza w Rosji i zaczątki kontroli robotniczej w przededniu Rewolucji Październikowej*, „Materiały i Studia”, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych KC PZPR, 1960, t. I, s. 77—101. W skróconej i zmodyfikowanej formie artykuł ten jako rozdz. VI — „Bolszewicy w walce o ustanowienie kontroli robotniczej nad produkcją i podziałem dóbr materialnych” — wszedł do książki H. Zand: *Taktyka bolszewików w okresie pokojowego rozwoju rewolucji* (27 luty — 4 lipca 1917 r.), Łódź 1962.

-zawodskije komitety — fabzawkomy). Należy podkreślić, że komitety fabryczne były organizacją robotniczą konkurencyjną dla związków zawodowych i nie są z kontrolą robotniczą identyczne. Przy ustanawianiu kontroli robotniczej odegrały one najważniejszą rolę i dlatego niemożliwością jest pominąć je przy rozważaniach nad jej dziejami.

Kontrola robotnicza w Rosji w 1917/18 r. jest szczególnym i po raz pierwszy zastosowanym środkiem w gospodarce, ale nie jedynym w tym czasie. Z przykładem urzeczywistnienia przez proletariat kontroli robotniczej nad produkcją i podziałem produktów spotykamy się również w rewolucji 1918 roku w Niemczech. Kontrola robotnicza miała tutaj te same cele co i w Rosji oraz powstawała i rozwijała się w zbliżonych warunkach. Kontrolę robotniczą w Niemczech, podobnie jak w Rosji, realizowały głównie komitety fabryczne, które istniały tam legalnie od 1890 r. jako organy przedstawicielskie robotników do regulowania spraw z przedsiębiorcami¹⁰. W Rosji powstały one dopiero w wyniku zwycięstwa rewolucji lutowej 1917 r.

Z ideą komitetów fabrycznych zachodnioeuropejski ruch związkowy, ulegający wówczas wpływowi anarchosyndykalistycznym, wiązał myśl o demokracji przemysłowej¹¹. Działacze nurtu oportunistycznego w ruchu robotniczym sądzili, że z pomocą komitetów fabrycznych stworzy się taki system wzajemnych stosunków między pracą a kapitałem, że proletariat umocni się w charakterze równouprawnionej strony mającej decydujący głos w procesie produkcyjnym. Marzyli oni o likwidacji kapitalizmu drogą pokojową, z pomocą demokracji przemysłowej, bez walk klasowych¹². Niewątpliwie podobna idea kontroli robotniczej przyświecała w Rosji mniejszemu.

Obiektywnymi przyczynami utworzenia kontroli robotniczej w Rosji były warunki ekonomiczne powstałe w wyniku udziału jej w pierwszej wojnie światowej. Rosja w 1917 r. znalazła się w obliczu katastrofalnej sytuacji gospodarczej, której nie był w stanie unormować Rząd Tymczasowy. Chaos gospodarczy ogarnął wówczas wszystkie działy gospodarki: przemysł, finanse, rolnictwo, komunikację, zaopatrzenie, i pogłębiał się jeszcze bardziej przez utrzymywanie Rosji w wojnie. Ruina gospodarcza odbijała się na położeniu mas ludowych, a szczególnie dotkliwie odczuwała ją klasa robotnicza w postaci spadku płacy realnej i stale rosnącego bezrobocia¹³. O sytuacji gospodarczej w Rosji w 1917 r.

¹⁰ Szerzej o tym pisze w swej książce A. Pankratowa, *Fabzawkomy w Giermanskoj Riewolucyi (1918—1923)*, Moskwa 1924.

¹¹ Patrz: W. Z. Foster, *Oczerki mirowogo profsojuznogo dwizenija*, Moskwa 1956.

¹² Pankratowa, *op. cit.*, s. 8.

¹³ P. Laszczenko, *Historia gospodarcza ZSRR*, t. II, Warszawa 1956, s. 632 i n.; Zand, *Sytuacja gospodarcza w Rosji...*, s. 78 i n.

najlepiej świadczy poważne zmniejszenie produkcji w podstawowych gałęziach przemysłu. I tak w porównaniu z 1913 r. produkcja w górnictwie w 1917 r. obniżyła się o 44%, w przemyśle metalurgicznym o 36%, chemicznym o 34%, bawełnianym o 33%¹⁴. Chaos gospodarczy doprowadził do masowego zamykania zakładów z braku zamówień, środków finansowych, paliwa, surowców itp. Prowadziło to do masowego bezrobocia i pogorszenia doli klasy robotniczej. Sytuację proletariatu pogarszał stosowany przez właścicieli zakładów, jako środek walki z rozwijającą się rewolucją, sabotaż gospodarczy, wyrażający się w zamykaniu zakładów z przeróżnych powodów. W wyniku trudności obiektywnych i sabotażu w okresie marzec—lipiec 1917 r. zamknięto ogółem 537 fabryk, które zatrudniały 104 tys. robotników, z tego 331 zakładów z 86 tys. zatrudnionych przypadało na czerwiec i lipiec¹⁵. Wyjście z tej sytuacji wymagało zastosowania ostrych środków wobec kapitalistów, lecz nie potrafił uczynić tego Rząd Tymczasowy. W tej sytuacji odpowiedzialność za gospodarkę i ratowanie jej od katastrofy brała w swe ręce klasa robotnicza.

Załączki organów kontroli robotniczej w Rosji pojawiły się w pierwszych dniach po zwycięstwie rewolucji lutowej 1917 r. Sama rewolucja była czynnikiem przyspieszającym powstanie kontroli robotniczej. Rewolucja ta, będąc zwycięstwem mas ludowych nad caratem, ożywiła niezwykle inicjatywę i działalność rosyjskiego proletariatu. Jak w rewolucji, tak i w powołaniu organów kontroli — komitetów fabrycznych rola inicjatora przypadła robotnikom stolicy, Piotrogradu. Dla proletariatu rewolucja nie kończyła się na obaleniu caratu, dążył on również do wyzwolenia spod ucisku kapitału. Rozpoczęty przed rewolucją strajk robotnicy kontynuowali głównie pod hasłem 8-godzinnego dnia pracy. Nie chcieli wznowić pracy na dotychczasowych warunkach. W zakładach Piotrogradu odbywały się wówczas zebrania, na których powoływano samorzutnie komitety fabryczne. Obok żądań 8-godzinnego dnia pracy troszczyły się one o zabezpieczenie mienia fabryk i utrzymanie w nich porządku. Wiadomości o tych komitetach występują już od 1/14 III 1917 r., tj. w dwa dni po zwycięskiej rewolucji¹⁶. W większości zakładów stołecznych strajk był zakończony 7/20 III, ale pod warunkiem wprowadzenia 8-godzinnego dnia roboczego. Fabrykanci zmuszeni byli zgodzić się na pertraktacje z Piotrogradzką Radą Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. Rezultatem tych rozmów było podpisanie 10/23 III i opublikowanie 11/24 tegoż miesiąca umowy między Radą Piotrogradz-

¹⁴ N. P. Siłantjew, *Raboczij kontrol — projawlenije tworcziestwa narodnych mass w bor'bie za włast' sowietow (1917—1918)*, Moskwa 1954, s. 5.

¹⁵ Zand, *Taktyka bolszewików...*, s. 171.

¹⁶ Kowalenko, *op. cit.*, s. 72.

ką a przedstawicielami Towarzystwa Przemysłowców Piotrogradu. Porozumienie potwierdzało 8-godzinny dzień pracy, powoływało izby rozjemcze i legalizowało komitety fabryczne. W myśl umowy komitety fabryczne miały być wybierane w głosowaniu powszechnym, tajnym i bezpośrednim spośród robotników danego zakładu. Komitety miały być reprezentacją robotników do kontaktów z instytucjami państwowymi i społecznymi oraz administracją fabryczną, miały wyrażać poglądy robotnicze w sprawach życia społeczno-ekonomicznego i układać wewnątrz stosunki między robotnikami¹⁷. Jak widać, umowa pozbawiała komitety fabryczne kontrolnych funkcji nad przedsiębiorstwami. Takie kompetencje komitetów fabrycznych zadowalały mienszewicko-eserowską większość w Radzie Piotrogradzkiej, która powstanie organizacji robotniczych uważała za punkt oparcia w dalszej walce o klasowe ideały proletariatu¹⁸. Pomimo kompromisowego charakteru umowa miała poważny wpływ na legalne powstawanie komitetów fabrycznych w Piotrogradzie, które stopniowo będą samorzutnie wychodziły poza nakreślone w niej ramy działania.

W marcu i kwietniu większość komitetów fabrycznych w zakładach prywatnych nie wyszła właściwie poza regulowanie sporów między załogą a dyrekcją przedsiębiorstwa i interwencję w sprawy najmu. W tym okresie prowadzono jednakże ożywioną działalność na rzecz powołania komitetów fabrycznych w Piotrogradzie i na prowincji. Za przykładem Piotrogradu komitety fabryczne powstawały wówczas w większych ośrodkach przemysłowych: Ukrainy, w centrum Rosji (Moskwa, Iwanowo-Wozniesieńsk), na Uralu i w Rewlu (Tallinnie) w Estonii. Czynną rolę w powołaniu ich odgrywały miejscowe rady delegatów robotniczych i żołnierskich, które w swych rezolucjach postanawiały utworzyć komitety fabryczne. Często komitety te były rezultatem wyborów do rad delegatów wśród załóg fabrycznych, stawały się dołowymi komórkami rad i odradzających się związków zawodowych. Powstałe wówczas w terenie komitety prowadziły głównie walkę o ustanowienie 8-godzinnego dnia pracy, o podwyżkę płacy, likwidację kar fabrycznych, usuwały znienawidzone przez robotników osoby spośród personelu technicznego i administracyjnego itp.¹⁹ Nieliczne tylko komitety fabryczne w więk-

¹⁷ *The Russian Provisional Government 1917*, Documents selected and edited by Robert Paul Browder and Alexander F. Kerensky, vol. II, Stanford 1961, dok. 622, s. 712.

¹⁸ Kowalenko, *op. cit.*, s. 69.

¹⁹ Tamże, s. 75; *Robotniczy kontrol i nacyonalizacyja promysłowosti na Ukraini*. Zbirnyk dokumentiw i materialiw, Kijów 1957, dok. 5, 9, 10 i 11, s. 74—79; *Raboczij kontrol i nacyonalizacyja krupnoj promyszlenosti w Iwanowo-Wozniesińskiej gubernii*, [w:] *Materialy po istorii SSSR*, t. III, Moskwa 1956, dok. 3, 4 i 6, s. 24—28; B. G. Wierchowien, M. S. Sielezniew, *Bor'ba za*

szych zakładach prywatnych przechodziły wtedy do kontroli nad produkcją. Dotyczyło to zwłaszcza zakładów opuszczonych przez właścicieli lub narażonych na zamknięcie z braku zamówień i surowców. Tak np. w Zakładach Pułiłowskich, którym groziło zamknięcie, wybrane 10—14/23—27 IV przez załogę komitety wydziałowe i fabryczny, na którego czele stanął bolszewik A. Wasiljew, w swym statucie przewidywały wprowadzenie kontroli nad produkcją²⁰. Komitet ten był pod silnym wpływem wysuniętego przez bolszewików na VII (Kwietniowej) Konferencji hasła o kontroli robotniczej i pokojowego przejścia do rewolucji socjalistycznej. W swej odezwie z 24 IV/7 V do robotników komitet wysunął myśl, że ucząc się samorządu w fabrykach przygotowują się oni do tej chwili, kiedy fabryki przejdą w ich ręce²¹. Komitety fabryczne od początku były pod silnym wpływem bolszewików. W licznych zakładach piotrogrodzkich przewodniczącymi komitetów byli działacze bolszewicy, m. in. M. Kalinin²². Wpływy te potwierdza w swych wspomnieniach znany mieńszewik I. Cereteli, który pisze, że do komitetów fabrycznych wybierano przeważnie bolszewików, a do rad delegatów stronników „socjalizmu demokratycznego”²³.

W okresie pierwszych dwóch miesięcy po rewolucji lutowej odmienne od zadań komitetów fabrycznych w zakładach prywatnych kształtowały się zadania komitetów fabrycznych zakładów państwowych. Od swego powstania w marcu podjęły one kontrolę nad produkcją obok regulowania sporów między załogą a administracją, ochrony mienia zakładów przy pomocy milicji fabrycznej i spraw najmu. Zadanie to było tutaj ułatwione dzięki zdezorganizowaniu kierownictwa zakładów w dniach rewolucji. Zakłady te, głównie zbrojeniowe, istniały w Piotrogradzie i Moskwie. Komitety tych zakładów najwcześniej zrozumiały też potrzebę jedności działania i wymiany doświadczeń. Robotnicy 12 zakładów przemysłu zbrojeniowego w Piotrogradzie już 13/26 III zwołali konferencję, która postanowiła wprowadzić w nich kontrolę robotniczą nad działalnością administracji fabrycznej. Konferencja reprezentowała około 100 tys. robotników, tj. 1/4 robotników okręgu piotrogrodzkiego²⁴. Na drugiej konferencji przedstawiciele tych zakładów, odbytej

rabocziej kontrol nad produkcyjej w Estonii (1917—1918), „Istorija SSSR”, 1957, nr 3, s. 135.

²⁰ *Rabocziej kontrol i nacyonalizacyja promyszlennych priedprijatij Pietrograda w 1917—1919 gg. Sbornik dokumentow*, Leningrad 1947, s. 64—66.

²¹ A. Wasilkowa, *Rabocziej kontrol nad proizwodstwom (fiewral-oktiabr' 1917 g.)*, „Woprosy Istorii”, 1947, nr 10, s. 42.

²² Kowalenko, *op. cit.*, s. 75.

²³ I. G. Cereteli, *Wospominanija o Fiewralskoj Riewolucyi*, ks. I, Paryż 1963, s. 431.

²⁴ Wasilkowa, *op. cit.*, s. 41. Liczba robotników w okręgu piotrogrodzkim

w kwietniu, bliżej sprecyzowano zadania komitetów fabrycznych. Uchwalona na konferencji instrukcja dla organów kontroli mówiła o kolegialności ich działania, sposobie wybierania, określała funkcje komitetów wydziałowych, fabrycznych i głównego w zakładach państwowych w Piotrogradzie²⁵. Instrukcja ta jest interesującym przykładem, jak widziano zadania komitetów fabrycznych w zakładzie. Instrukcja m. in. stwierdzała: „Komitet fabryczny jest organem kontrolującym działalność dyrekcji w dziedzinie administracyjno-gospodarczej i technicznej. W celu dokonywania tej wstępnej kontroli komitet fabryczny wyłania spośród siebie przedstawicieli do administracyjnego organu dyrekcji przedsiębiorstwa, do komitetu gospodarczego i technicznego, jak również do wszystkich oddziałów zakładu, przy czym przedstawicielowi komitetu fabrycznego powinny być udostępnione wszystkie oficjalne dokumenty zarządu przedsiębiorstwa, wszystkie preliminarze w zakresie produkcji i wydatków oraz wszystkie wychodzące i wchodzące pisma”²⁶. Dalej instrukcja stwierdzała, że wszystkie zarządzenia wewnętrznego regulaminu przedsiębiorstwa, normowanie czasu pracy i płacy, przyjmowanie i zwalnianie robotników, udzielanie urlopów itp., wydaje komitet fabryczny, zawiadamiając o tym dyrektora lub zainteresowany oddział fabryki, a dyrektor zakładu pełni swe funkcje za zgodą załogi fabryki²⁷.

Doświadczenia robotników zakładów państwowych działały inspirująco i upowszechniały się w zakładach prywatnych. Między innymi komitet fabryczny Zakładów Putiłowskich przejął w swe ręce sprawy zwalniania i przyjmowania robotników i pracowników, poddał ścisłej kontroli działalność gospodarczą administracji oraz troszczył się o zaopatrzenie zakładu w surowce i paliwo²⁸. Sprawy najmu przejmowały w kwietniu również komitety fabryczne w innych okręgach przemysłowych. Wydalanie z pracy znanych ze złego stosunku do robotników członków personelu technicznego i administracyjnego godziło w dyrekcje i właścicieli zakładów, było już wyrazem interweniowania komitetów fabrycznych w stosunki produkcji. Wzrastająca samorzutnie działalność komitetów fabrycznych nie mogła pozostawać bez odpowiedzi ze strony Rządu Tymczasowego, który był alarmowany przez towarzystwa prze-

w 1917 r. wynosiła 400 tys. Dane te podaje w swej książce P. W. Wołobujew, *Proletariat i burżuazja w Rosji w 1917 goda*, Moskwa 1964, s. 36.

²⁵ Kowalenko, *op. cit.*, s. 77.

²⁶ F. A. Romanow, *Ruch robotniczy i związkowy w okresie przygotowania i dokonania Wielkiej Październikowej Rewolucji Socjalistycznej (kwiecień 1917—1918 r.)*, Warszawa 1957, s. 27.

²⁷ Tamże, s. 28.

²⁸ Zand, *Sytuacja gospodarcza w Rosji...* s. 92.

mysłowców i inspektorów fabrycznych o samowoli komitetów fabrycznych²⁹.

Rząd Tymczasowy postanowił przeciwdziałać samowoli komitetów fabrycznych przez zalegalizowanie ich, ale o ograniczonym zakresie działania. W tym celu specjalna komisja Ministerstwa Przemysłu i Handlu opracowała przepisy o komitetach. Wydał je Rząd Tymczasowy 23 IV/6 V jako dekret *O komitetach robotniczych w przedsiębiorstwach przemysłowych*³⁰. Dekret legalizował istnienie komitetów fabrycznych w zakładach państwowych i prywatnych, ale pozbawiał je uprawnień kontrolnych nad produkcją. Komitetom pozostawiono zadania: 1. reprezentowania robotników przed administracją zakładu w sprawach dotyczących wzajemnych stosunków między przedsiębiorcą a robotnikami, np. płacy robotniczej, czasu pracy, porządku wewnętrznego w fabryce; 2. rozwiązywania spraw dotyczących wzajemnych stosunków między robotnikami; 3. reprezentowania robotników przed instytucjami państwowymi i społecznymi; 4. troskę o kulturalno-oświatową działalność wśród robotników i o inne przedsięwzięcia mające na celu poprawę ich bytu. Dekret był w zasadzie powtórzeniem umowy Rady Piotrogradzkiej z przemysłowcami pietrogradzkimi z 10/23 III 1917 r. Novum w dekreście było postanowienie o tworzeniu komitetów wydziałowych, fabrycznych, okręgowych, związków branżowych i zjednoczenie ich w komitecie centralnym. Chociaż idea jednoczenia komitetów fabrycznych wychodziła od nich samych, to jednak punkt powyższy miał duże znaczenie dla legalnego powoływania wyższych instancji komitetów. Rządowi Tymczasowemu niewątpliwie zależało na tym, by przez powołanie dla komitetów centrali mieć nad ich działalnością kontrolę. W dekreście była też mowa o sposobie wyborów komitetów, wynagrodzeniu dla ich członków i zapewnieniu im stałości zatrudnienia. W warunkach rewolucji burżuazyjno-demokratycznej dekret był poważnym osiągnięciem klasy robotniczej i dużym ustępstwem ze strony Rządu Tymczasowego księcia Lwowa. Został on też poparty przez Wydział Pracy Rady Piotrogradzkiej w opublikowanym 11/24 V *Projekcie statutu komitetów fabrycznych*, który komitetom tym wyznaczał identyczną rolę, jaką przewidywał dla nich dekret rządowy³¹.

W tym samym czasie burżuazja próbowała przeciwstawić idei kontroli robotniczej ideę kontroli społecznej. W tym celu powołano w kwietniu 1917 r. specjalny Komitet dla Wznowienia i Utrzymania Normalnej Pracy w Przedsiębiorstwach Przemysłowych. O charakterze komitetu

²⁹ *Robotniczyj kontrol...*, dok. 10, s. 78; *Raboczij kontrol ... w Iwanowo-Wozniesienskoj*, dok. 5, s. 26.

³⁰ *The Russian Provisional Government 1917*, dok. 630, s. 718.

³¹ Romanow, *op. cit.*, s. 26.

świadczy najlepiej jego skład, weszli bowiem doń przedstawiciele 12 burżuazyjnych organizacji, m. in. Tymczasowy Komitet Dumy Państwowej, Wszechrosyjski Związek Ziemstw, Związek Inżynierów, Rada Zjazdów Przedstawicieli Przemysłu i Handlu itp.³²

Próby prawnego ograniczania działalności komitetów fabrycznych lub zastąpienia ich kontrolnych funkcji nad przemysłem kontrolą społeczną, pełnioną przez burżuazyjne organizacje, nie znalazły uznania w rosyjskiej klasie robotniczej. Proletariat rosyjski w swej większości poszedł za rzuconym przez bolszewików hasłem kontroli robotniczej. Bardzo ogólnikowo jako o środku ocalenia gospodarki przed rozprzężeniem pisał o niej Lenin w *Listach z daleka* i *Tezach kwietniowych* oraz postulowała ją *Rezolucja VII (kwietniowej) Konferencji SDPRR (b)*. Bolszewicy określili bliżej kontrolę robotniczą dopiero w *Rezolucji o ekonomicznych środkach walki z rozprzężeniem*, napisanej przez Lenina i przyjętej przez KC SDPRR (b) 25 V/6 VI 1917 r. Rezolucja opublikowana 1/14 VI była adresowana do odbywającej się wówczas ogólnomiejskiej konferencji komitetów fabrycznych Piotrogradu. Rezolucja ta, jako najpełniejsza wypowiedź bolszewików o kontroli robotniczej, warta jest bliższego omówienia. W 10 punktach rezolucji Lenin dowodził, że gospodarke może ocalić przed katastrofą tylko ustanowienie kontroli robotniczej nad produkcją i podziałem produktów. Nakreślona w niej kontrola nie była równoznaczna ze sprawowaną przez komitety fabryczne — instytucje czysto robotnicze. Lenin doskonale rozumiał, że proletariat nie mając doświadczenia w kierowaniu gospodarką sam nie będzie w stanie nią zarządzać. Dlatego zalecał wprowadzić do organów kontroli właścicieli zakładów i ludzi wykształconych z personelu technicznego, ale przy dominującym wpływie robotników, posiadających w organach kontroli co najmniej $\frac{3}{4}$ głosów. Udział w organach kontroli Lenin zapewniał obok komitetów fabrycznych centralnym i miejscowym radom delegatów robotniczych, chłopskich i żołnierskich oraz związkom zawodowym. Lenin rozciągał kontrolę robotniczą nie tylko na produkcję i jej podział, ale również na wszystkie operacje finansowe i bankowe oraz na transport. W rezolucji przewidywano również powszechny obowiązek pracy i ustanowienie milicji robotniczej dla wprowadzenia rewolucyjnej dyscypliny. W końcowym punkcie rezolucji Lenin stwierdzał, że planowa i pozytywna realizacja tych środków jest możliwa tylko przy przejściu całej władzy w ręce proletariuszy i półproletariuszy³³.

Stwierdzenie Avricha, jakoby Lenin akceptując w tej rezolucji kon-

³² Kowalenko, *op. cit.*, s. 81.

³³ W. I. Lenin, *Rezolucja o ekonomicznych środkach walki z rozprzężeniem*, [w:] *Dzieła*, t. XXIV, Warszawa 1952, s. 543.

trołę robotniczą stanął na gruncie syndykalizmu³⁴, wynika z dosłownego odczytania tej rezolucji, bez uwzględnienia ówczesnej strategii i taktyki bolszewików³⁵. Kontrola robotnicza była rozumiana przez bolszewików nie jako reforma socjalistyczna, lecz jedynie jako krok w kierunku socjalizmu. Uznawana za część walki o przekształcenie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w socjalistyczną była całkowicie tej walce podporządkowana. Na Ogólnorosyjskim Zjeździe Rad (3—24 VI/16 VI—7 VII) Lenin w swym wystąpieniu tłumaczył, że kontrola nad produkcją nie oznacza jeszcze socjalizmu, ale jej ustanowienie otworzyłoby ludowi oczy na istniejącą anarchię, na igranie majątkiem narodowym przez imperialistów³⁶. Lenin zdawał sobie sprawę z nierealności kontroli robotniczej w warunkach istnienia burżuazyjnego Rządu Tymczasowego, gdyż ustanowienie powszechnej kontroli wymagałoby zgody i poparcia z jego strony i ze strony burżuazji. Trudno byłoby liczyć na dobrowolne poddanie się burżuazji takiej kontroli, która miała na celu uszczuplenie jej zysków na rzecz klasy robotniczej. Dlatego Lenin słusznie uważał, że pełne urzeczywistnienie kontroli robotniczej jest możliwe w warunkach władzy proletariussy i półproletariussy. W warunkach państwa burżuazyjnego kontrola robotnicza musiała być krokiem rewolucyjnym i dokonywać się drogą przemocy robotników nad burżuazją. Bolszewicy w walce o władzę popierali kontrolę robotniczą, ponieważ widzieli w niej środek osłabienia burżuazji i zdobycia przez robotników doświadczenia w zarządzaniu fabrykami, zdawali sobie jednak sprawę, że nie może ona być środkiem do przekształcenia gospodarki kapitalistycznej w socjalistyczną bez przejęcia władzy przez klasę robotniczą³⁷.

Od VII (kwietniowej) Konferencji SDPRR (b) bolszewicy bardzo aktywnie włączyli się do walki o kontrolę robotniczą. Powstałe samorzutnie komitety fabryczne stawały się odtąd domeną ich działania. Wpływy bolszewików uwidoczniły się szczególnie po I Ogólnomiejskiej Konferencji Komitetów Fabrycznych Piotrogradu, odbytej w dniach 30 V—5 VI/12—18 VI 1917 r. Była ona starannie przygotowana przez Biuro Organizacyjne, które przed zwołaniem konferencji opublikowało odezwę wzywającą komitety fabryczne do jednoczenia wysiłków w walce z rozprzężeniem gospodarczym i do przygotowań do ogólnorosyjskiego zjazdu komitetów. Odezwa wzywała też do powoływania komitetów

³⁴ Avrich, *op. cit.*, s. 48.

³⁵ Najpełniejsze oświetlenie tej sprawy w książce I. F. Pietrowa, *Strategija i taktika partii bolszewikow w podgotowkie pobiedy Oktiabr'skoj Riewolucyi (mart — oktiabr' 1917 g.)*, wyd. 2, Moskwa 1964.

³⁶ W. I. Lenin, *I Ogólnorosyjski Zjazd Rad*, [w:] *Dzieła*, t. XXV, Warszawa 1951, s. 7.

³⁷ Wołobujew, *Leninskaja idieja raboczego kontrola*, s. 46.

wszędzie tam, gdzie jeszcze nie istniały. Wśród spraw zalecanych uwadze konferencji znalazły się m.in.: stan przemysłu Piotrogradu, kontrola i regulowanie produkcji, zadania komitetów fabrycznych i ich rola w ruchu związkowym, problem bezrobocia i demobilizacji przemysłu itp.³⁸ C powszechnym niemal istnieniu komitetów fabrycznych w przemysłowym okręgu piotrogrodzkim dowodził fakt, że delegaci reprezentowali około 400 tys. robotników. Na konferencji doszło do starcia dwóch koncepcji kontroli: kontroli robotniczej, popieranej przez bolszewików w osobistym wystąpieniu Lenina, i kontroli państwowej z udziałem czynników społecznych, popieranej przez przedstawicieli Rządu Tymczasowego i mieńszewików. Tę ostatnią poparł minister pracy, mieńszewik M. Skobielew, który stwierdzał w swym wystąpieniu, że regulowanie i kontrola przemysłu to zadanie nie dla jednej klasy, lecz zadanie dla państwa. Robotnikom wyznaczał rolę pomocnika w poczynaniach rządowych. Skobielew wypowiedział się zdecydowanie przeciwko przechodzeniu fabryk pod zarząd robotników i przestrzegał ich, że posunięcia te w niczym nie zmieniają warunków ich pracy. W duchu mieńszewickim opracowaną rezolucję złożył B. Awiłow, który wzywał robotników do współdziałania z rządem i dowodził, że kontrola bez udziału rządu jest niemożliwa. W tym samym tonie przemawiał mieńszewik Dalin, który komitetom fabrycznym zalecał dogłębne oglądanie produkcji, a nie branie w swoje ręce samej wytwórczości. Mieńszewicy przeciwstawiali się też powołaniu ośrodka koordynującego działalność komitetów fabrycznych³⁹. Większość delegatów 297 głosami przy 21 przeciwnych i 44 wstrzymujących się zdecydowanie przeciwstawiła się kontroli państwowej i poszła za wezwaniem Lenina, przyjmując zgłoszoną przez niego rezolucję (wyżej omówioną) w dosłowym brzmieniu⁴⁰. O wpływach bolszewików świadczy również fakt, że do wybranej na konferencji Centralnej Rady Komitetów Fabrycznych Piotrogradu weszło 19 bolszewików na ogólną liczbę 25 członków⁴¹.

Odmienność poglądów bolszewików i mieńszewików na kontrolę robotniczą wynikała z diametralnie różnego widzenia perspektyw rewolucji. W przeciwieństwie do bolszewików, którzy dowodzili, że Rosja dojrzała do rewolucji socjalistycznej, mieńszewicy nie widzieli możliwości zrealizowania tej rewolucji w najbliższej przyszłości. Mieńszewicy

³⁸ *Ekonomiczneskoje położenie Rossii nakanunie Wielikoj Oktiabr'skoj Socyjalistycznej Riewolucyi. Dokumenty i materiały*, cz. 2, Moskwa—Leningrad 1957, dok. 341, s. 9.

³⁹ Wasilkowa, *op. cit.*, s. 52; Kowalenko, *op. cit.*, s. 81; P. N. Milukow, *Istorija wtorej russkoj riewolucyi*, t. I, wyd. 1, Sofia 1921, s. 196.

⁴⁰ *Ekonomiczneskoje położenie Rossii...*, dok. 342, s. 11; Kowalenko, *op. cit.*, s. 83.

⁴¹ Zand, *Sytuacja gospodarcza w Rosji...*, s. 93.

uwawali, że kapitalizm rosyjski jest zbyt młody, a klasa robotnicza w Rosji zbyt nieliczna i niedoświadczona, by móc przejąć władzę nad innymi klasami. Z tego wyprowadzono wniosek, że warunki do takiej rewolucji może stworzyć tylko pogłębienie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej. Z teorii tej wynikało też ograniczenie działalności komitetów fabrycznych do ram tzw. demokracji przemysłowej, sprowadzonej do polubownego rozwiązywania sporów powstałych między załogami fabryk a ich właścicielami. Powyższe założenia prowadziły mienszewików do przeciwstawiania się dyktaturze robotniczej nad przemysłem⁴².

O stanowisku takim świadczą wymownie rezolucja zgłoszona przez mienszewików na III Wszechrosyjskiej Konferencji Związków Zawodowych (3—11/16—24 VII) i przemówienie mienszewickiego ministra pracy P. Kołokolnikowa na III konferencji komitetów fabrycznych (5—10/18—23 IX 1917 r.). Piotrogradu i okręgu. Rezolucja złożona na konferencji związkowej mówiła, że w kontroli nad produkcją wyjątkowa rola przypada komitetom fabrycznym i związkom zawodowym, mającym na celu ochronę praw i interesów pracy najemnej, ale jednocześnie stwierdzała, że przy kapitalistycznej organizacji wytwórczości nie mogą one brać na siebie administracyjno-gospodarczych funkcji w produkcji⁴³. Kołokolnikow mówił w tym samym duchu, że rewolucja w Rosji nie jest socjalistyczna, lecz demokratyczna i nie może dokonywać przewrotu w dziedzinie produkcji. Zadaniem robotników jest obrona interesów robotniczych przed kapitalistami, ale nie mieszanie się w dziedzinę gospodarczą⁴⁴.

Występowanie mienszewików przeciwko idei jednoczenia komitetów było spowodowane obawami, że komitety fabryczne staną się ośrodkami patriotyzmu fabrycznego robotników i siłą konkurencyjną dla związków zawodowych, w których mienszewicy posiadali wówczas większość⁴⁵. Jednoczenie komitetów było oparte nie na podstawie zawodowej, lecz klasowej i było wyrazem tworzenia jednolitej organizacji robotniczej, likwidującej partykularyzm wynikający z zawodowej struktury proletariatu. Chociaż bolszewicy byli przeciwnikami dwóch klasowych organizacji robotniczych, to jednak nie przeciwstawiali się wówczas jednoczeniu komitetów fabrycznych ze względu na słabe wpływy w związkach

⁴² Powyższe wywody wyprowadzam z wypowiedzi G. Plechanowa, który wtedy działał w partii mienszewickiej. Przeciwno kontroli robotniczej i rewolucji socjalistycznej postulowanej przez Lenina wystąpił ostro Plechanow w artykule *Tezisy Lenina i o tom, czemu bried bywajet podczas intieriesien*. G. W. Plechanow, *God na rodinie*, t. I, Paryż 1921, s. 27—28.

⁴³ P. A. Garwi, *Professionalnyje sojuzy w Rossii w pierwyje gody riewolucyi (1917—1921)*, New York 1958, s. 20.

⁴⁴ Kowalenko, *op. cit.*, s. 105.

⁴⁵ Garwi, *op. cit.*, s. 21.

zawodowych. W okresie władzy radzieckiej, kiedy nastąpi bolszewizacja związków zawodowych, bolszewicy opowiedzą się za zjednoczeniem obu organizacji robotniczych⁴⁶.

Projekt kontroli państwowej z udziałem w niej czynnika społecznego okazał się mało realny. Kontrola ta miała poparcie rządu i burżuazji, ale wymagała też poparcia lub co najmniej nieprzeciwdziałania klasy robotniczej. Burżuazja była w zasadzie przeciwna wszelkiej kontroli, ale z dwojga złego wolała kontrolę ze strony burżuazyjnego rządu niżeli kontrolę robotniczą. Próby podejmowane przez Rząd Tymczasowy w celu uzdrowienia gospodarki miały na względzie łagodzenie sprzeczności między pracą a kapitałem i przeciwdziałanie kontroli robotniczej. Dla opracowania środków i podjęcia kroków do przewyciężenia rozprężenia w gospodarce Rząd Tymczasowy powołał 21 VI/4 VII Radę Ekonomiczną i Główny Komitet Ekonomiczny. Do Rady Ekonomicznej weszli wprawdzie przedstawiciele rad delegatów robotniczych i żołnierskich oraz chłopskich, ale decydujący głos w tej instytucji zapewniono członkom rządu i reprezentantom burżuazji. Rada Ekonomiczna okazała się ciałem nieudolnym, traciła czas na bezpłodnych naradach i nie podjęła żadnych decyzji. Przy nieudolności Rządu Tymczasowego i powołanych przez niego instytucji istniało pole do działania organizacji robotniczych na rzecz kontroli robotniczej⁴⁷.

W miesiącach letnich — w maju i czerwcu aż do demonstracji lipcowych 1917 r. — nastąpił dalszy rozwój kontroli robotniczej. Szczególną cechą tego ruchu było wówczas jednoczenie działalności komitetów fabrycznych na odbywających się miejskich i rejonowych konferencjach. Doniosłą rolę odgrywał przykład I konferencji komitetów fabrycznych w Piotrogradzie i powołana Centralna Rada. Z doświadczeń rady i opracowywanych przez nią instrukcji dla organów kontroli korzystały również komitety fabryczne innych okręgów przemysłowych. Instrukcje te szczegółowo określały zadania komisji kontrolnych powoływanych przez komitety fabryczne dla konkretnych odcinków kontroli, np. nad zaopatrzeniem i zbytem, produkcją i wydajnością pracy, finansowo-handlową działalnością przedsiębiorstwa itp. Centralna Rada w Piotrogradzie posiadała odpowiednie do tych zadań komisje oraz specjalnych instruktorów do współpracy z dzielnicowymi radami komitetów fabrycznych⁴⁸.

Miejskie i rejonowe konferencje komitetów fabrycznych na pro-

⁴⁶ Avrich, *op. cit.*, s. 57.

⁴⁷ Uwagi o gospodarczej polityce Rządu Tymczasowego opieram na monografii P. W. Wołobujewa, *Ekonomiczeskaja politika Wriemiennogo Prawitielstwa*, Moskwa 1962.

⁴⁸ A. G. Jegorowa, *Profsojuzy i fabzawkomy w bor'bie za pobiedu Oktia-brja (mart—oktiabr' 1917 g.)*, Moskwa 1960, s. 134.

wincji były również pod wpływami bolszewików. Świadczą o tym najlepiej uchwalane na nich w duchu bolszewickim rezolucje. Niektóre konferencje przyjmowały w dosłownym brzmieniu rezolucję Lenina⁴⁹. Konferencje zastanawiały się głównie nad chaosem gospodarczym, a szczególnie nad zapoczątkowanym wówczas na szerszą skalę sabotażem przemysłowców. Za środek walki z tym wszędzie uznawano kontrolę robotniczą. Konferencje uchwały też podjęcie innych kroków wynikających z miejscowej specyfiki. III konferencja komitetów fabrycznych Charkowa 26 VI/9 VII domagała się zwołania konferencji komitetów Południowej Rosji⁵⁰. Konferencja komitetów fabrycznych Iwanowo-Wozniesieńska wzywała do rozrzerzenia kontroli nad bankami⁵¹. Na zebraniu 18 tys. robotników przemysłu włókienniczego w Orechowie-Zujewie 17/30 V postanowiono rozciągnąć kontrolę na podział produktów przez ustanowienie nadzoru nad kantorami i składami⁵². W miesiąc później 16—17/29—30 VI odbyła się konferencja 164 zakładów włókienniczych Moskwy, na której omówiono problem walki z lokautami. W wypadku złośliwego lokautu domagano się rekwizycji zakładu, a w wypadku koniecznej przerwy w pracy żądano za czas postoju fabryki pełnego wynagrodzenia. Rezolucja tej konferencji pozostawiała też komisjom kontrolnym decyzję, na jak długo zakład może przerwać pracę. Konferencja 50 komitetów fabrycznych Moskwy 19 VI/2 VII wypowiedziała się większością 130 głosów na 200 delegatów za rezolucją przyjętą przez I konferencję komitetów fabrycznych Piotrogradu⁵³. Konferencje rad starostów (komitetów fabrycznych) odbyły się również w Rewlu. Pierwsza miała miejsce w końcu maja, druga, reprezentująca wszystkich robotników tego miasta, w połowie czerwca⁵⁴. Niektóre komitety fabryczne omawiały szczegółowo sprawy do przedstawienia konferencji i wyposażały swych delegatów w specjalne instrukcje⁵⁵.

Konferencje komitetów fabrycznych odbywały się nieraz parokrotnie w danym okręgu przemysłowym. Tak np. w Piotrogradzie przed Rewolucją Październikową odbyły się cztery konferencje komitetów fabrycznych. Konferencje wpływały inspirująco na rozszerzenie działalności komitetów fabrycznych, były połączeniem ich wysiłków i stanowiły forum do wymiany doświadczeń. Śladem Piotrogradu dochodzi wówczas do powstania komisji kontrolnych i regulaminowego określenia ich

⁴⁹ *Raboczij kontrol ... w Iwanowo-Wozniesiensekoi*, dok. 14, s. 34.

⁵⁰ *Robitnyczyj kontrol ...*, dok. 42, s. 106.

⁵¹ *Raboczij kontrol ... w Iwanowo-Wozniesiensekoi*, dok. 17, s. 38.

⁵² Wasilkowa, *op. cit.*, s. 45.

⁵³ Zand, *Sytuacja gospodarcza w Rosji ...*, s. 93.

⁵⁴ Pietrow, *Borba za raboczij kontrol w Estonii ...*, s. 323.

⁵⁵ *Raboczij kontrol ... w Iwanowo-Wozniesiensekoi*, dok. 15, s. 37.

funkcji w innych okręgach przemysłowych. Poważną nadal sferą działania komitetów były sprawy personalne: usuwanie członków administracji i dyrektorów, przenoszenie robotników na inne stanowiska, przydzielanie lżejszej pracy kobietom oraz młodocianym itp. Były też nieliczne wypadki wprowadzania 6-godzinnego dnia pracy. W związku z nasilającą się w czerwcu i lipcu ilością zamykanych zakładów komitety fabryczne i rady delegatów robotniczych i żołnierskich podejmowały w wielu wypadkach odpowiedzialność za kontynuowanie pracy danego zakładu, zabiegały o surowce i paliwo⁵⁶. W jednej tylko dzielnicy zamoskworeckiej w Moskwie 51 komitetów na ogólną liczbę 77 decydowało o zwalnianiu i przyjmowaniu pracowników⁵⁷. Nieco większy zasięg przybrała wówczas praca komitetów fabrycznych w Piotrogradzie, które obok usuwania niewygodnych członków administracji, przyjmowania i zwalniania pracowników, kontroli nad zużyciem surowców i paliwa, zamówieniami i zbytem gotowej produkcji podejmowały w wyjątkowych wypadkach na krótki okres zarządzanie zakładem⁵⁸.

Kontrola robotnicza była nie tylko zamierzeniem, lecz także i działaniem. O rzeczywistej kontroli robotniczej świadczą dowodnie uchwały zjazdów przemysłowców i ich petycje do Rządu Tymczasowego. Przemysłowcy protestowali w nich przeciwko samowoli komitetów fabrycznych, mieszanu się ich w sprawy najmu i usuwaniu członków personelu technicznego i administracyjnego, ustanawianiu kontroli nad administracją fabryczną i ingerowaniu komisji kontrolnych w produkcję oraz domagali się od Rządu Tymczasowego podjęcia środków przeciwko szerzącej się anarchii i demoralizacji robotników w zakładach⁵⁹.

Podejmowane dotąd kroki przeciwko kontroli robotniczej pochodziły głównie od rządu ks. Lwowa. Na skargę przemysłowców Południowej Rosji o ingerowanie komisji kontrolnych w produkcję Ministerstwo Przemysłu i Handlu w piśmie z 3/16 IV odpowiedziało, że działalność robotników jest nielegalna, i obiecało wydać odpowiednie zarządzenia. Wkrótce minister spraw wewnętrznych rządu ks. Lwowa wydał 12/25 V rozporządzenie, która stwierdzało, że samowolne areszty, rewizje, usuwanie zarządów w zakładach należy traktować jako czyny sprzeczne z prawem i stosować wszelkie środki w celu likwidacji nieporządków⁶⁰. Niemal w tym samym czasie minister przemysłu i handlu, progresista

⁵⁶ Tamże, dok. 21, 22, s. 42—44. *Robotniczyj kontrol...*, dok. 20, 36, s. 88, 100

⁵⁷ Jegorowa, *Profsojuzy i fabzawkomu...*, s. 74.

⁵⁸ Kowalenko, s. 86.

⁵⁹ *Raboczij kontrol... w Iwanowo-Wozniesienskoj*, dok. 12, 20, s. 32, 41; *Robotniczyj kontrol...*, dok. 22, 25, 43, s. 90, 92, 108.

⁶⁰ *Robotniczyj kontrol...*, dok. 22, s. 90; Zand, *Sytuacja gospodarcza...*, s. 97.

A. Konowałow, tuż przed swym ustąpieniem na zjeździe komitetów wojaskowo-przemysłowych w Moskwie 17/30 V dowodził, że masa robotnicza wysuwa żądania, których realizacja jest związana z pełnym upadkiem przemysłu, i jednocześnie ostrzegał robotników, że ich żądania mogą doprowadzić do zamknięcia setek fabryk. Wywody członków rządu podtrzymywali burżuazyjni ekonomiści, którzy stwierdzali, że robotnicy nie mając doświadczenia w zarządzaniu fabryk są zdolni uruchomić je tylko na krótki okres ⁶¹.

Po kryzysie lipcowym 1917 r., kiedy zakończył się okres dwuwładzy w Rosji, działalność komitetów robotniczych przebiegała w zmienionej sytuacji. Komitety fabryczne musiały wtedy działać w warunkach wzmożonego nacisku ze strony Rządu Tymczasowego oraz burżuazji, ale jednocześnie w związku z nasileniem się sabotażu gospodarczego przechodziły do wyższych form kontroli — do samodzielnego zarządzania zakładami.

Przed kryzysem lipcowym pierwszy koalicyjny Rząd Tymczasowy nie podejmował drastyczniejszych środków przeciwko komitetom fabrycznym. Po demonstracjach lipcowych Rząd Tymczasowy przeszedł na pozycje kontrrewolucyjne, od solidaryzowania się z przemysłowcami do otwartej walki z kontrolą robotniczą i do ograniczenia wywalczonej roli komitetów fabrycznych. W tym celu mieńszewicki minister pracy M. Skobielew wydał dwa cyrkularze. Pierwszy, z 22 VIII / 4 IX, mówił o niedopuszczalności ingerowania robotników w sprawy przyjęć i zwolnień pracowników i groził za to odpowiedzialnością karną, oraz drugi, z 28 VIII / 10 IX, o zakazie urządzania przez robotników zebrań i narad w godzinach pracy ⁶².

Zarządzenia Rządu Tymczasowego ograniczające działalność załóg fabrycznych i komitetów były całkowitym ustępstwem wobec żądań przedsiębiorców. Przykładem ilustrującym ich stanowiska jest cyrkularz Rady Związku Zjednoczenia Przemysłowców z 22 VII / 4 VIII 1917 r. W cyrkularzu tym przemysłowcy wychodzili z założenia, że nie można kierować przemysłem na zasadach sprzed rewolucji i wzywali nawet do popierania komitetów fabrycznych, ograniczonych jednak ramami dekretu z 23 IV / 6 V 1917 r. Pragnąc ograniczyć samodzielną działalność robotników dowodzili, że jedynym wyrazicielem władzy jest Rząd Tymczasowy, a rady delegatów robotniczych i żołnierskich są tylko klasowymi organizacjami i ich zarządzenia nie mogą mieć mocy prawnej. Wobec wszelkich nielegalnych poczynań domagali się podjęcia kroków sądowych ⁶³.

⁶¹ Milukow, *Istorija utoroj russkoj riwolucyi*, t. I, wyd. 1, s. 193, 199.

⁶² *Ekonomiczeskoje położenje Rossii...*, cz. 1, dok. 330, 335, s. 555, 560.

⁶³ *Raboczij kontrol ... w Iwanowo-Wozniesienskoj*, dok. 30, s. 48.

W ówczesnych warunkach politycznych w Rosji posunięcia Rządu Tymczasowego nie mogły być poważnym środkiem ograniczenia działalności kontroli robotniczej. Zarządzenia rządu spotykały się ze zdecydowanym protestem klasy robotniczej. Dała temu wyraz także III konferencja komitetów fabrycznych Piotrogradu i okręgu, obradująca w dniach 5—10/18—23 IX 1917 r. W uchwalonej na konferencji rezolucji domagano się uchylenia okólników Skobielewa i stwierdzano, że atak na komitety fabryczne jest przestępstwem przeciwko rewolucji, a solidarność Ministerstwa Pracy z Radą Związku Zjednoczenia Przemysłowców wyrazem ugody między nimi⁶⁴.

Znacznie groźniejszymi od posunięć rządowych były środki podjęte przeciwko kontroli robotniczej przez samych przemysłowców, którzy pragnęli ugodzić w nią przez zastosowanie sabotażu, wyrażającego się w zamykaniu zakładów pod pozorem np. fikcyjnej sprzedaży fabryki, braku środków finansowych, niemożliwości uwzględnienia podwyżki płac itp. Często otwarcie przyznawano, że powodem do zamknięcia fabryki jest działalność komitetu fabrycznego⁶⁵. Przemysłowcy zamykali też zakłady, aby bezrobotnym podyktować nowe warunki pracy. Bardzo wymownym dowodem tego jest zbiorowy układ pracy zaproponowany 22 VIII / 4 IX zwolnionym robotnikom Charkowskiej Fabryki Parowozów przez Zarząd Rosyjskiego Towarzystwa Mechanicznego i Budowy Parowozów. W przedstawionym robotnikom układzie bardzo ostro podkreślano, że fabryka będzie pracować pod warunkiem sprowadzenia działalności komitetu fabrycznego do ram nakreślonych w dekreście rządowym. Powyższa umowa zbiorowa jest interesującym przykładem, jakiego rodzaju wykroczenia robotników godziły najbardziej w przemysłowców. W projekcie układu m.in. stwierdzano, że: 1. wszelka interwencja w administracyjne i techniczne zarządzenia dyrektora i administracji jest niedopuszczalna; 2. sprawy przyjęć i zwolnień są wyłącznym prawem zarządu fabryki; 3. skrócony samowolnie czas pracy podnosi się do 7 godzin; 4. zebrania i narady są dozwolone tylko w godzinach wolnych od pracy; 5. początek i koniec pracy muszą być przestrzegane; 6. personel fabryki nie może tracić czasu na nieprzerwane rozmowy z komitetem fabrycznym; 7. robotnik nie może uchylać się od pracy wedle swej specjalności itp.⁶⁶ Powyższe warunki robotnicy zdecydowanie odrzucili i Zjednoczony Komitet Rewolucyjny m. Charkowa z 31 VIII / 13 IX postanowił wznowić samodzielnie pracę fabryki. Dla za-

⁶⁴ *Ekonomiczeskoje położenie Rossii...*, dok. 356, s. 561.

⁶⁵ *Robotniczyj kontrol...*, dok. 61, s. 126.

⁶⁶ Tamże, dok. 62, s. 127.

pewnienia fabryce zamówień i paliwa wysłano specjalnego delegata do Donbasu⁶⁷.

Z wypadkami uruchamiania przez robotników zamkniętych zakładów spotykamy się wówczas również w innych ośrodkach przemysłu. Czyniono to w warunkach zagrożenia bezrobociem i przeważnie przejmowano zarząd fabryki na krótki okres, dopóki właściciele nie zdecydowali się sami na wznowienie pracy. Komitety fabryczne powoływały specjalne komisje do zbadania rzeczywistych przyczyn zamknięcia zakładów, przeprowadzały ewidencję surowców oraz paliw i gdy stwierdziły złośliwy lokaut, zmuszały zarząd fabryki do kontynuowania produkcji, a w wypadku odmowy same podejmowały prowadzenie zakładu. Dochodziło wtedy do porozumiewania się komitetów różnych zakładów w sprawach zamówień, surowców i paliw dla zapewnienia fabrykom ciągłości pracy. Robotnicy często uciekali się do przymusu fizycznego wobec dyrektorów fabryk, których nierzadko aresztowano, wymuszano na nich zgodę na podwyżkę płac itp. Robotnicy fabryki Towarzystwa Helferich—Sade w Charkowie prowadzili samodzielnie fabrykę od 8/21 IX do 4/17 X 1917 r.⁶⁸ Podobne wypadki miały miejsce w niektórych zakładach Petersburga, Moskwy, Odessy, w kopalniach i hutach Zagłębia Donieckiego i Uralu. Przejmowaniu przez robotników zarządu nad fabrykami towarzyszyło podjęcie kontroli finansowej przedsiębiorstw, kontroli nad zamówieniami, rozchodowaniem surowca i paliwa. Komitety fabryczne i komisje kontrolne przejmowały w takich wypadkach wszystkie czynności związane z funkcjonowaniem fabryki. Robotnicy napotykali jednak kolosalne trudności w kontynuowaniu produkcji we wziętych pod zarząd fabrykach. Spotykali się z przeciwdziałaniem towarzystw przemysłowców i instytucji rządowych, z brakiem zamówień i paliwa, a przede wszystkim z odmową finansowania przez banki⁶⁹.

Przejmowanie zarządu fabryk przez samorząd robotniczy upowszechniało się szczególnie po VI Zjeździe partii bolszewickiej, który obradował w dniach 26 VII/8 VIII—3/16 VIII 1917 r. Zjazd ten wzywając do przygotowania powstania zbrojnego i obalenia siłą Rządu Tymczasowego zachęcał robotników do jeszcze bardziej rewolucyjnych metod działania. W swej rezolucji o sytuacji ekonomicznej w punkcie o kontroli robotniczej nawiązał do omówionej już rezolucji Lenina, z tym że w związku z sabotażem przemysłowców Zjazd żądał pozbawienia ich udziału w organach kontroli. Na Zjeździe dały się słyszeć i głosy przeciwne kontroli

⁶⁷ Tamże, dok. 66, 93, s. 134, 162.

⁶⁸ Tamże, dok. 95, s. 162.

⁶⁹ Tamże, dok. 89, s. 155; Kowalenko, *op. cit.*, s. 91; *Ekonomiczeskoje położenie Rossii...*, cz. 1, dok. 312, s. 533.

robotniczej, jak np. W. Osińskiego, który wzywał do zrzucenia odpowiedzialności za prowadzenie fabryk na burżuazję. Ci nieliczni delegaci spotkali się ze zdecydowaną krytyką pozostałych uczestników Zjazdu⁷⁰.

W ostatnich dwóch miesiącach przed Rewolucją Październikową robotnicy ustanawiali nie tylko samorząd w fabrykach, ale także przechodzili do ich zajmowania — sekwestru. Według jeszcze niepełnych danych we wrześniu doszło do wprowadzenia samorządu robotniczego w 33 wypadkach i w 8 do zajęcia fabryk⁷¹. W związku z pogarszającą się sytuacją aprowizacyjną robotnicy dążyli także do kontroli nad podziałem produktów. Wypadki takie były znane już od czerwca, kiedy rady delegatów robotniczych i żołnierskich w jednej z dzielnic Piotrogradu, w Nikołajewie i Sewastopolu domagały się ustanowienia kontroli nad piekarniami i handlem artykułami pierwszej potrzeby⁷². Podobne rezolucje uchwalali robotnicy Południowej Rosji, m.in. załoga Powszechnej Kompanii Elektrycznej w rezolucji z 20 X/3 XI domagała się kontroli nad sklepami i magazynami, walki ze spekulacją i drożyzną oraz ustanowienia stałych cen na towary⁷³.

W świetle dotychczasowych opracowań i publikacji źródłowych komitety fabryczne w ostatnich tygodniach istnienia Rządu Tymczasowego bardziej były zaangażowane w sprawy przygotowań do nowej rewolucji aniżeli w kontrolę nad fabrykami. Brały niezwykle aktywny udział w organizowaniu oddziałów Gwardii Czerwonej i w przygotowywaniu powstania zbrojnego. Należy sądzić, że nie tylko sprawy polityczne odciągały komitety fabryczne od funkcji kontrolnych nad produkcją, ale również prowadzona wówczas walka strajkowa i sabotaż gospodarczy burżuazji. Metody sabotażu stosowane przez przemysłowców niewątpliwie dezorganizowały pracę komitetów fabrycznych. Wraz z zamknięciem zakładów i niemożliwością uruchomienia ich przez samych robotników komitetom fabrycznym przypadła rola ochrony zakładów przez milicję fabryczną i organizowanie robotników do walki z burżuazją i jej Rządem Tymczasowym. Taka działalność komitetów fabrycznych była już wyrazem zaangażowania w sprawy polityczne i nie jest przedmiotem rozważań artykułu. Warto podkreślić, że sabotaż gospodarczy, chociaż miał na celu dezorganizację klasy robotniczej i powstrzymanie rewolucji, godził również w całokształt gospodarki rosyjskiej i utrudniał sytuację Rządowi Tymczasowemu.

⁷⁰ VI Zjazd Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (bolszewików). *Protokoły*, Warszawa 1963, s. 206—214 i 337.

⁷¹ *Wielikaja Oktjabr'skaja Socjalistyczeskaja Riewolucyjja. Chronika sobytij*, t. IV, Moskwa 1961, s. 268.

⁷² Z a n d, *Sytuacja gospodarcza w Rosji...*, s. 95.

⁷³ *Robotniczyj kontrol...*, dok. 103, s. 169.

Z opublikowanych dotąd prac i źródeł wynika, że w ustanawianiu kontroli robotniczej w okresie między obiema rewolucjami rosyjskimi 1917 r. najważniejsza rola przypadła robotnikom przemysłu metalowego, włókienniczego, hutnictwa i górnictwa. W tych gałęziach gospodarki w Rosji była też największa koncentracja siły roboczej i kapitału, a robotnicy najbardziej doświadczeni. W urzeczywistnianiu kontroli robotniczej najaktywniejsza rola przypadła wielkim zakładom przemysłowym i fabrykom tej samej branży (przemysł włókienniczy). Na czoło wysunęły się takie zakłady, jak: Zakłady Putiłowskie o załodze 30 tys. czy Charkowskie Zakłady Budowy Parowozów zatrudniające 7 tys. robotników. W świetle znanych dotąd źródeł można stwierdzić, że kontrola robotnicza w mniejszym stopniu była wprowadzana w małych zakładach o nielicznej załodze, których właściciele skłonniejsi byli do uwzględniania podwyżki płac i nieangażowania się w sabotaż tak jak trusty. Problem bezrobocia w małych zakładach nie był w swych skutkach tak tragiczny dla proletariatu, jak w wielkich zakładach. Wśród największych grup pracowników w Rosji kontrola robotnicza nie została na szerszą skalę wprowadzona przez kolejarzy. Jeden z dokumentów mówi tylko pośrednio o działalności komisji kontrolnych na liniach kolejowych. W związku z ich działalnością minister komunikacji Niekrasow w cykularzu z czerwca 1917 r. zabronił im mieszać się w decyzje administracji⁷⁴. O słabych postępach kontroli robotniczej w kolejnictwie decydowało w dużej mierze posiadanie przez mieńszewików i eserowców większości w Związku Kolejarzy. Należy przypuszczać, że równie ograniczoną rolę w ustanawianiu kontroli robotniczej spełniały komitety fabryczne, w których przedstawiciele tych partii posiadali większość. O słabości kontroli robotniczej w kolejnictwie decydowało przede wszystkim odmienne przechodzenie kryzysu gospodarczego przez przemysł i koleje. Kiedy fabrykom z braku zamówień, paliw i surowców groziło zamknięcie, a ich robotnikom bezrobocie, wówczas koleje, chociaż odczuwały niedostatki paliwa, wagonów i parowozów, miały nadmiar pracy przewozowej i kolejarzom nie groziło bezrobocie. W związku ze spadkiem płacy realnej głównym zadaniem kolejarzy była walka o podwyżkę płacy. Na tym tle w końcu maja 1917 r. kolejarze węzła moskiewskiego i pietrogradzkiego grozili strajkiem⁷⁵.

Do Rewolucji Październikowej kontrola robotnicza wystąpiła głównie jako kontrola nad produkcją przemysłową, w słabszym stopniu nad podziałem produktów. Nie mogła być czynnikiem decydującym o gospodarce, gdyż nie miała charakteru powszechnego i ograniczała się do kontroli w poszczególnych zakładach. Kontrola robotnicza uczyła jednak

⁷⁴ Tamże, dok. 25, s. 92.

⁷⁵ Z a n d, *Sytuacja gospodarcza w Rosji...*, s. 98.

robotników zarządzania przedsiębiorstwami i ograniczała burżuazję w dziedzinie gospodarczej. Mankamentem kontroli było to, że w walce o jej ustanowienie robotnicy kierowali się nie powszechnym, lecz fabrycznym lub grupowym interesem. Trudności w realizowaniu powszechnej kontroli leżały m. in. w tym, że robotnicy potrafili panować nad zakładami, ale nie zdołali ustanowić kontroli nad decydującymi instytucjami gospodarczymi — nad zarządami spółek i zrzeczeń przemysłowców, bankami itp. Brak kontroli nad nimi i poparcia ze strony państwa musiał prowadzić do urzeczywistniania kontroli niepełnej i lokalnej. Na kontroli robotniczej odbijał się także poważnie brak centralnego ośrodka koordynowania pracy komitetów fabrycznych. Tendencje do ich zjednoczenia występowały już od lata 1917 r., ale w rzeczywistości zdołano stworzyć tylko około 40 ośrodków w regionach przemysłowych⁷⁶. Do powołania ogólnorosyjskiego ośrodka komitetów fabrycznych doszło zbyt późno, bo dopiero 17—20 X / 30 X—3 XI na Ogólnorosyjskiej Konferencji Komitetów Fabrycznych, tj. tuż przed Rewolucją Październikową. Konferencja powołała Wszecchrosyjską Radę (Biuro) Komitetów Fabrycznych, która obok Wszecchrosyjskiej Centralnej Rady Związków Zawodowych stała się drugim ośrodkiem organizacyjnym klasy robotniczej⁷⁷.

Rewolucja Październikowa miała bardzo doniosłe znaczenie dla dalszych losów kontroli robotniczej. Wraz z przejściem władzy w Rosji przez masy pracujące kontrola robotnicza otrzymywała poparcie ze strony państwa i mogła stawać się kontrolą powszechną nad całokształtem życia gospodarczego i być środkiem do tworzenia socjalistycznej ekonomiki. W dobie powstania i umacniania władzy radzieckiej zadania kontroli robotniczej wiążą się nierozdzielnie z zagadnieniem teoretycznym — dróg i sposobów wiodących do uspołecznienia środków produkcji, stworzenia podstaw socjalistycznej gospodarki. Problematyka ta jest zbyt skomplikowana i słabo omówiona w literaturze, by mogła być przedmiotem niniejszego artykułu⁷⁸. Warto podkreślić, iż historycy radzieccy niemal powszechnie twierdzą, że kontrola robotnicza w okre-

⁷⁶ Wołobujew, *Leninskaia idieja...*, s. 54.

⁷⁷ Avrich, *op. cit.*, s. 57.

⁷⁸ Dyskusję w tej sprawie zainicjował w 1956 r. W. P. Nasyrin, który twierdził, że kontrola robotnicza była swoistą formą kapitalizmu państwowego. W. P. Nasyrin, *O niektórych woprosach socjalistycznego priobrazowanija promyszlenosti w SSSR*, „Woprosy Istorii”, 1956, nr 5, s. 96. Pogląd ten spotkał się z ostrą krytyką I. A. Gładkowa, W. A. Winogradowa i I. Majewskiego. I. A. Gładkow, *Za naucznoje oswieszczenije woprosow istorii socjalistycznego stroitielstwa w SSSR*, „Woprosy Ekonomiki”, 1956, nr 11, s. 135; W. A. Winogradow, I. Majewskij, *Protiw izwraszczienija istorii obrazowanija socjalistycznego sposoba proizvodstwa w SSSR*, „Kommunist”, 1956, nr 16, s. 122.

się radzieckim była środkiem do przechodzenia przemysłu w ręce państwa — nacjonalizacji, była dla klasy robotniczej szkołą zarządzania przemysłem i wychowania jej w duchu socjalistycznej dyscypliny pracy, dostarczała gospodarce narodowej doświadczonych dyrektorów zakładów itp.⁷⁹ Historyków radzieckich nie interesuje problem ewolucji i zmięchu kontroli robotniczej. Tym sprawom autor niniejszego artykułu pragnie poświęcić uwagę.

Problem kontroli robotniczej i ustawowego jej zalegalizowania był przedmiotem rozważań władzy radzieckiej i organizacji robotniczych tuż po zwycięstwie powstania zbrojnego w Piotrogradzie. Projekt ustawy o kontroli robotniczej był omawiany przez Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich i Ludowy Komisariat Pracy oraz przez Centralny Komitet Związku Metalowców i Wszechrosyjską Radę Komitetów Fabrycznych. Poważną rolę w redakcji ustawy o kontroli robotniczej odegrał projekt Lenina opracowany w początkach listopada 1917 r. i nawiązujący do rezolucji z lata 1917 r. Ośmiopunktowy projekt Lenina zakładał ustanowienie kontroli robotniczej nad produkcją, kupnem i sprzedażą produktów we wszystkich przedsiębiorstwach przemysłowych, handlowych, rolnych oraz nad bankami itp. o liczbie zatrudnionych od 5 osób. Kontrolnym organom wybranym spośród robotników i pracowników zakładu miały być udostępnione wszystkie księgi i korespondencja bez ograniczeń. Uchylenie decyzji organów kontrolnych pozostawiał Lenin zjazdowi związków zawodowych. Projekt wprowadzał odpowiedzialność karną do 5 lat więzienia przedsiębiorców i komitetów fabrycznych za naruszenie porządku, dyscypliny i mienia zakładu. Ustalenie szczegółowych zasad postępowania organów kontroli pozostawiał projekt miejscowym radom delegatów i konferencjom komitetów fabrycznych⁸⁰.

Propozycje dotyczące kontroli robotniczej przedstawione przez Centralny Komitet Związku Metalowców i Wszechrosyjską Radę Komitetów Fabrycznych znacznie odbiegały od projektu Lenina. Znany dotąd fragmentarycznie z prac radzieckich projekt Wszechrosyjskiej Rady Komitetów Fabrycznych był próbą pogodzenia interesów burżuazji i proletariatu przy zachowaniu w organie regulowania gospodarką przewagi

⁷⁹ Do ciekawszych i nowszych pozycji o nacjonalizacji, które dotyczą kontroli robotniczej należą: W. A. Winogradow, *Socjalisticeskije oboszczestwlenije sriedstw proizwodstwa w promyszlennosti SSSR (1917—1918 gg.)*, Moskwa 1954; I. A. Gładkow, *Oczerki sowietskoj ekonomiki 1917—1920 gg.*, Moskwa 1956; A. W. Wenediktow, *Organizacyja gosudarstwiennoj promyszlennosti w SSSR*, t. I, Moskwa 1957. L. E. Ankundinowa, *Nacyonalizacyja promyszlennosti w SSSR 1917—1920 gg.*, Moskwa 1963.

⁸⁰ W. I. Lenin, *Projekt ustawy o kontroli robotniczej*, [w:] *Dziela*, t. XXVI, Warszawa 1953, s. 269—270.

mas pracujących. Projekt sugerował kontrolę społeczną nad gospodarką sprawowaną przez organizacje mas pracujących, inteligencję i burżuazję. Kontrola taka miałaby duże szanse realizacji, ale pozbawiała państwo radzieckie możliwości ingerencji w dziedzinę ekonomiki i tym samym utrudniała przeobrażenia w duchu socjalistycznym. Projekt WRKF przewidywał powołanie Tymczasowej Wszechrosyjskiej Rady Gospodarki Narodowej, w której $\frac{2}{3}$ miejsc zapewniał przedstawicielom rad delegatów, związków zawodowych i komitetów fabrycznych, a pozostałe przedstawicielom towarzystw przemysłowców, związkowi inżynierów, majstrów i techników⁸¹.

Ważną rolę w zredagowaniu ustawy o kontroli robotniczej odegrała komisja pracy złożona z 3 bolszewików i 2 lewicowych eserowców powołana przez WCKW. Na jej posiedzeniach z udziałem stron zainteresowanych dochodziło do ścierania się pomysłów bolszewickich z eserowskimi i CK Związku Metalowców. WRKF zrezygnowała ze swego projektu i uznała projekt Lenina na posiedzeniu 27 X/10 XI 1917 r. Na posiedzeniach komisji pracy eserowcy próbowali w swych propozycjach sprowadzić kontrolę robotniczą do roli pomocniczego organu przedsiębiorców, którym zapewniali udział w Radzie Gospodarki Narodowej i występowali przeciwko obowiązkowemu charakterowi decyzji organów kontroli dla właścicieli zakładów. Eserowcy pragnęli ograniczyć kontrolę robotniczą do walki z sabotażem i zarzucali bolszewikom, że dążą do socjalizmu przy pomocy dekretów. Końcowy projekt ustawy opracował Ludowy Komisariat Pracy, który przedstawił go 9/22 XI Konferencji Rady Związków Zawodowych Piotrogradu z udziałem przedstawicieli komitetów fabrycznych⁸². Ostateczną redakcję Ustawy o kontroli robotniczej rozpatrzył i zatwierdził WCKW na posiedzeniu 14/27 XI i z tą datą została opublikowana z podpisem Lenina⁸³.

Tekst ustawy świadczy o gruntownym redakcyjnym przerobieniu projektu Lenina, który uzupełniono strukturą organizacyjną organów kontroli robotniczej i formułą, że kontrolę wprowadza się w interesie planowego regulowania gospodarki narodowej. W myśl ustawy kontrola robotnicza pozostała nadal instytucją społeczną, a nie państwową. Jej najniższymi komórkami pozostały komitety fabryczne, rady starostów itp., powołane drogą wyborów spośród robotników z udziałem pracowników i personelu technicznego przedsiębiorstwa. Wyższymi dla nich

⁸¹ A. W. Łazariew, *Iz istorii razrabotki leninskogo diekrieta o raboczem kontrole*, „Woprosy Istorii KPSS”, 1960, nr 3, s. 135.

⁸² Tamże, s. 137; B. Wierchowien, *Sowietskij zakon o raboczem kontrole*, „Woprosy Istorii”, 1948, nr 10, s. 5.

⁸³ Tekst ustawy cytuję za: *Profsojuzy SSSR i narodnyj kontrol 1917—1965. Dokumenty i materialy*, Moskwa 1965, dok. 1, s. 29.

organami były miejskie, powiatowe, gubernialne lub rejonowe rady kontroli robotniczej, złożone z przedstawicieli komitetów fabrycznych i związków zawodowych. Lokalne rady kontroli robotniczej pozostawały organami miejscowych rad delegatów. Jako najwyższy organ kontroli robotniczej powołano Wszechrosyjską Radę Kontroli Robotniczej, w której skład wchodził przedstawiciele: WCKW Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich, WCKW Delegatów Chłopskich, WCRZZ, WRKF, Wszechrosyjskiego Związku Inżynierów i Techników, Wszechrosyjskiego Związku Agronomów i większych centrali związkowych. Do zadań Wszechrosyjskiej Rady Kontroli Robotniczej należało opracowywanie ogólnego planu działania i instrukcji organów kontroli robotniczej oraz rozstrzyganie sporów powstałych między nimi. Jej wytycznymi i instrukcjami kierowały się lokalne rady kontroli robotniczej. Ustawa rozciągała kontrolę robotniczą na całokształt działalności wszystkich przedsiębiorstw, które zatrudniały siłę najemną. Uprawnienia właścicieli, którzy nominalnie zachowali prawo własności, były niezwykle ograniczone, we wszystkim uzależniono ich od decyzji organów kontroli, jakie były dla nich obowiązujące. W spornych wypadkach przysługiwało właścicielom prawo odwołania od decyzji komitetów fabrycznych do lokalnych rad kontroli robotniczej. Właściciele i komitety fabryczne czyniono odpowiedzialnymi sędownie przed państwem za naruszenie porządku, dyscypliny i ochronę mienia zakładu. Ustawa znosiła wszelkie postanowienia ograniczające prawa komitetów fabrycznych i zapowiadała wydanie nowych praw określających stosunek WRKR do innych instytucji regulujących gospodarkę narodową.

Realizacja tak szeroko pojętej powszechnej kontroli robotniczej musiała w konsekwencji prowadzić, po zdobyciu przez masy pracujące doświadczeń w zarządzaniu gospodarką, do uspołecznienia przedsiębiorstw. Groźbę tę doskonale rozumiała burżuazja i dlatego zdecydowanie wystąpiła przeciwko ustawie o kontroli robotniczej. Rada Związku Zjednoczenia Przemysłowców na posiedzeniu 14/27 XI 1917 r. postanowiła zobowiązać wszystkich przedsiębiorców do zamykania zakładów w wypadku wprowadzania aktywnej kontroli robotniczej⁸⁴. Decyzję tę potwierdził obradujący w Moskwie 24—27 XI/7—9 XII 1917 r. Ogólnorosyjski Zjazd Przedstawicieli Związku Towarzystw Przemysłowców. Zjazd sugerował pozostawienie sprawy kontroli nad przemysłem do mającego się zebrać Zgromadzenia Ustawodawczego (Konstytuanty). Podobne uchwały podejmowały związki przemysłowców poszczególnych regionów przemysłowych, m. in. Uralu i Południowej Rosji⁸⁵.

Rezolucje przemysłowców wzywające do bojkotu kontroli robotni-

⁸⁴ *Robotniczyj kontrol...*, s. 19.

⁸⁵ *Wierchowien, Sowietiskij zakon...*, s. 7.

czej znajdowały poparcie inteligencji technicznej oraz mieńszewików i eserowców. Podobnie jak przemysłowcy dowodzili oni, że robotnicy nie dojrżeli do prowadzenia skomplikowanego mechanizmu przedsiębiorstw, że kontrola z ich strony doprowadzi do upadku całego przemysłu. Jaskrawym dowodem takiego stanowiska są rezolucje organizacji pozostających pod wpływem mieńszewików i eserowców. Ogólnorosyjski Zjazd Inżynierów w rezolucji z 12/25 XI 1917 r., która była nawiązaniem do uchwały poprzedniego zjazdu 21—23 V/3—5 VI 1917 r., przeciwstawiał się kontroli robotniczej i postulował kontrolę państwową z szerokim udziałem robotników oraz organizacji demokratycznych i społecznych. Zjazd domagał się powrotu komitetów fabrycznych do działania w ramach aktów prawnych Rządu Tymczasowego. Uznając władzę radziecką za uzurpatorską Zjazd wezwał swych członków do nieuznawania organów kontroli robotniczej⁸⁶. Podobnie pozostający pod wpływami mieńszewików związek zawodowy drukarzy na II konferencji w grudniu 1917 r. wystąpił zdecydowanie przeciwko kontroli robotniczej⁸⁷.

Ustawa o kontroli robotniczej była gorąco poparta przez klasę robotniczą, która wzięła aktywny udział w tworzeniu lokalnych rad kontroli robotniczej, opracowywaniu szczegółowych instrukcji dla komisji kontrolnych i w ich pracy na terenie zakładów. Ustawa o kontroli robotniczej została zrozumiana przez robotników zbyt dosłownie jako przekazanie w ich ręce produkcji i stworzenie podstaw do objęcia przez nich zakładów. Taka interpretacja nie była jednoznaczna z nacjonalizacją. W rezolucjach i instrukcjach organów kontroli robotniczej bliżej precyzowano zadania kontroli robotniczej. V konferencja komitetów fabrycznych okręgu piotrogrodzkiego w rezolucji z 16/29 XI 1917 r. witała ustawę o kontroli robotniczej jako krok wiodący do zahamowania sabotażu przemysłowców, regulowania produkcji i dystrybucji oraz przygotowania gospodarki narodowej w kierunku socjalistycznym⁸⁸. Opracowany przez Wszechrosyjską Radę Kontroli Robotniczej projekt instrukcji dla organów kontroli stwierdzał, że kontrola robotnicza jest składową częścią kontroli nad całym życiem gospodarczym i należy ją rozumieć nie w znaczeniu wglądu, lecz w szerokim sensie interwencji we wszystkie decyzje przedsiębiorcy i aktywnego nadzoru nad prawidłowym działaniem zakładu. Instrukcja uznawała kontrolę robotniczą za środek zorganizowania całego życia gospodarczego w kraju na zasadach społecznych. Instrukcja określała szczegółowo kompetencje orga-

⁸⁶ *Robotniczyj kontrol...*, dok. 126, s. 190.

⁸⁷ *Wierchowien, Sowietskij zakon...*, s. 8.

⁸⁸ *Nacyonalizacyja promyslennosti w SSSR. Sbornik dokumentow i materialow 1917—1920 gg.*, pod red. I. A. Gładkowa, Moskwa 1954, s. 76.

nów kontroli i była wzorem dla instrukcji uchwalanych przez lokalne organy kontroli robotniczej⁸⁹.

Legalizacja kontroli robotniczej znacznie ją uaktywniła i rozszerzyła na okręgi, gdzie kontrola robotnicza dotąd nie występowała — na tereny Syberii i inne części azjatyckiej Rosji. Realizacja kontroli robotniczej napotykała tak jak poprzednio opór przemysłowców, którzy nadal stosowali sabotaż gospodarczy jako środek walki z kontrolą robotniczą i władzą radziecką. Sabotaż gospodarczy przemysłowców przyspieszył znacznie kroki władzy radzieckiej w kierunku nacjonalizacji. Poważną rolę w tym odegrały komitety i załogi fabryczne, które w wypadku sabotażu domagały się przejęcia zakładów przez państwo. Pojedyncze zakłady były przejmowane przez państwo radzieckie po wejściu w życie ustawy o kontroli robotniczej. Proces nacjonalizacji większych zakładów zakończył się dekretem z 28 VI 1918 r. o powszechnym ich przejęciu przez państwo. W znacjonalizowanych zakładach komitety fabryczne stawały się tylko organami społecznego nadzoru nad państwowym zarządem bez prawa ingerencji w produkcję⁹⁰.

W trakcie wprowadzania w życie ustawy o kontroli robotniczej i przeprowadzanej nacjonalizacji pojedynczych zakładów dojrzała myśl o podporządkowaniu kontroli robotniczej państwu. Pojawiają się krytyczne uwagi pod adresem komitetów fabrycznych, że ich patriotyzm fabryczny jest w konflikcie z interesem narodowym⁹¹. Myśl o ustanowieniu kontroli państwowej nad gospodarką i podporządkowaniu jej kontroli robotniczej została zrealizowana w dekreście o Najwyższej Radzie Gospodarki Narodowej z 2/15 XII 1918 r.⁹² Dekret powołał Radę jako instytucję państwową do organizowania i regulowania całej gospodarki narodowej. Podporządkowano jej m. in. wszystkie instytucje kontroli robotniczej aż do Wszechrosyjskiej Rady Kontroli Robotniczej, która stała się składową częścią Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej. Odtąd określanie zadań i wzorcowych instrukcji należało do jej kompetencji. Kontrola robotnicza została sprowadzona do zadań kontroli lokalnej w zakładach⁹³. Zdaniem Avricha było to porzuceniem myśli syndykalistycznych, jakie kontrola robotnicza dotąd reprezento-

⁸⁹ Tamże, s. 77.

⁹⁰ *Profsojuzy SSSR i narodnyj kontrol...*, s. 8.

⁹¹ *Avrich, op. cit.*, s. 56.

⁹² Dekret cytuję za: *Nacyonalizacyja promyszlennosti i organizacyja socjalistycznego proizwodstwa w Piotrogradie 1917—1920. Dokumenty i matieriały*, pod red. A. W. Wieniediktowa, t. I, Leningrad 1958, dok. 3, s. 7.

⁹³ O powołaniu Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej pisali m. in. A. A. Woronieckaja, *Organizacyja Wyższego Sowietu Narodnogo Chozjajstwa i jego rol w nacyonalizacyi promyszlennosti*, „Istoriczeskije Zapiski”, t. XLIII, 1953; S. R. Gerszberg, *W. I. Lenin i sozdanije WSNCH*, „Woprosy Istorii”, 1958, nr 7.

wała, przekształceniem jej w kontrolę państwową, przejściem od anarchii do dyscypliny pracy⁹⁴. W tezie Avricha mieści się spora doza prawdy. Podporządkowanie Najwyższej Radzie Gospodarki Narodowej organów kontroli robotniczej nie prowadziło do tworzenia z nich organów państwowych, nadal pozostały one instytucjami społecznymi, ale stawały się instrumentem polityki gospodarczej państwa radzieckiego i poważnym oparciem w nacjonalizacji przemysłu.

Od końca 1917 r. następował też proces jednoczenia komitetów fabrycznych ze związkami zawodowymi. Jednoczenie to dokonywało się w związku z bolszewizacją związków zawodowych, które dążyły do fuzji z komitetami i podporządkowania ich sobie. Do formalnego zjednoczenia obu organizacji robotniczych doszło na I Ogólnorosyjskim Kongresie Związków Zawodowych 7—14/20—27 I 1918 r. Na kongresie większość posiadali bolszewicy — 273 delegatów na ogólną liczbę 416. Kongres przyjął uchwałę o zjednoczeniu obu organizacji i likwidacji Wszechrosyjskiej Rady Komitetów Fabrycznych. Od tej pory komitety fabryczne stały się organami związków zawodowych i w ich imieniu spełniały funkcje lokalnej kontroli robotniczej, która w związku z działalnością Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej i jej terenowych organów (sownarchozy) stawała się faktycznie kontrolą społeczną. Na Kongresie Związków Zawodowych doszło do starcia zwolenników dawnej niezależnej kontroli robotniczej, pełniącej kontrolę nad całością gospodarki, ze zwolennikami posunięć władzy radzieckiej. Część delegatów broniła desperacko niezależnych komitetów fabrycznych i dowodziła, że anarchosyndykalizm jest lepszym marksizmem niż bolszewicka nacjonalizacja⁹⁵. Wyrazem ścierania się powyższych poglądów jest przyjęta na kongresie rezolucja o kontroli robotniczej. Obok postulatów bolszewickich znalazły się w niej postulaty anarchosyndykalistyczne. Rezolucja stwierdzała między innymi, że kontrola robotnicza jest jednym z podstawowych elementów regulujących gospodarkę narodową i uznawała potrzebę centralizacji organów kontroli oraz przyznawała związkom zawodowym kierowniczą rolę. Rezolucja bardzo oględnie wspominała o możliwości przejmowania przez państwo poszczególnych gałęzi przemysłu, ale jednocześnie przeciwstawiała się fałszywemu rozumieniu przez robotników kontroli robotniczej jako przechodzenia w ich ręce zakładów przemysłowych. Rezolucja wyraźnie podkreślała, że kontrola robotnicza nie jest równoznaczna z uspołecznieniem produkcji i wymiany, lecz stanowi tylko środek wiodący do ich uspołecznienia⁹⁶.

⁹⁴ Avrich, *op. cit.*, s. 57.

⁹⁵ Tamże, s. 59.

⁹⁶ *Profsojuzy SSSR i narodnyj kontrol...*, dok. 7, s. 36.

Rezolucja Kongresu Związków Zawodowych była niewątpliwie poważnym ustępstwem wobec nastrojów robotniczych i wyrazem walki o zachowanie kontroli robotniczej typu syndykalistycznego i przeciwstawiania się nacjonalizacji, ale nie mogła zatrzymać nieodwracalnego procesu zmian gospodarczych przeprowadzanych przez władzę radziecką. Wraz z postępami nacjonalizacji, tworzeniem państwowych organów gospodarczych — terenowych rad gospodarki narodowej — kontrola robotnicza musiała tracić dawne znaczenie i przechodzić w ograniczoną kontrolę społeczną nad administracją państwową w uspołecznionych zakładach.

Мечислав Танты

ИЗ ИСТОРИИ РАБОЧЕГО КОНТРОЛЯ В РОССИИ, В 1917 ГОДУ

Содержание

В статье представлена история рабочего контроля в России в период наиболее активной деятельности — от возникновения в марте 1917 г. до преобразования в общественный контроль в начале 1918 г. Опираясь на источники и исследования доступные в польских библиотеках в статье рассмотрены вопросы, на которые до сих пор мало внимания обращали историки. Были исследованы главным образом характер рабочего контроля, изменения, которым он подвергался, а также отношение к нему правительства, буржуазии, партии большевиков и меньшевиков. Эти вопросы были представлены на примере действий центральных правительственных учреждений, организации промышленников и решений рабочих конференций. Рабочий контроль в России возник в результате хаоса в экономике страны и связанной с ним безработицы, а также революционного подъёма рабочего класса в период февральской революции 1917 г. Рабочий контроль был проявлением стихийной деятельности русского пролетариата. Силой, которая вдохновляла и поддерживала эту деятельность была главным образом большевистская партия, деятели которой активно участвовали в начинаниях органов рабочего контроля — заводских комитетах. Временное правительство первоначально хотело ограничить деятельность заводских комитетов и свести её к рассмотрению споров между рабочими и промышленниками, а функции контроля над промышленностью заменить государственным контролем. После июньских демонстраций 1917 г. правительство и буржуазия перешли к активной борьбе с рабочим контролем. Функции рабочего контроля постепенно возрастали, начиная от вмешательства в дела наёма и производства вплоть до самостоятельного заведывания заводами. В организации рабочего контроля первоначально серьёзную роль сыграли рабочие правительственных оружейных заводов. Начиная с лета 1917 г. происходило объединение деятельности органов контроля путём организации координирующих центров в отдельных промышленных округах. До Октябрьской революции рабочий контроль был введен главным образом в больших предприятиях с большой концентрацией рабочей силы. Октябрьская революция создала условия для всеобщего и полного рабочего контроля над жизнью производств, во всех её проявлениях, но по мере национализации промышленности рабочий

контроль терял эту роль и перерождался в общественный контроль над государственной администрацией национализированных заводов, без права непосредственного вмешательства в область производства.

Перевела Ксения Клёша

Mieczysław Tanty

FROM THE HISTORY OF WORKERS' CONTROL IN RUSSIA IN 1917

Summary

The article covers the most energetic period of the workers' control in Russia, that is from the moment of its rise in March 1917 to the moment it was transformed into social control in the early part of 1918. Problems to which historians have paid little attention so far are discussed here on the basis of published source materials and studies that are available in Polish libraries. Attention has been given principally to the nature of workers' control and the changes it had undergone as well as to the attitude of the government, the bourgeoisie, the Bolshevik and the Menshevik parties. These issues are illustrated by examples of the moves made by the central state institutions, the organizations of industrialists and the resolutions of the workers' conferences. The workers' control emerged in Russia in consequence of economic chaos and unemployment, which was closely related to the first, and for the purpose of stirring up the revolutionary spirit in the working class in the period of the February 1917 Revolution. The workers' control was the result of the spontaneous action of the Russian proletariat. The Bolshevik party was the chief inspiring force that lent support to this action and party activists played a direct role in the work of the factory committees, the organs of workers' control. At first the Provisional Government desired to restrict the operation of the factory committees to the solution of conflicts that arose between the workers and the industrialists and wished to replace control exercised over industry by these bodies with state control. Following, the demonstration of July 1917, the government and the bourgeoisie turned to active combat of workers' control. The functions of workers' control began to increase gradually from intervention into matters of hiring and production to independent management of factories. In the early period an important role in establishing workers' control fell to the employees of state armament factories. Beginning with the summer of 1917, the activity of the organs of control was united by establishing coordinating centers in separate industrial districts. Up to the October Revolution, workers' control was introduced chiefly in the large factories with a large labour force. The October Revolution created conditions for a total and full control exercised by the workers over all aspects of factory life. But as industry was nationalized workers' control began to lose its power and was transformed into social control exercised over the state administration of socialized factories without the privilege of taking direct action in production.

Translated by Krystyna Cękałska